

HORVÁTH LEVENTE

EGY MINISZTERTANÁCSI ÜLÉS NYOMÁBAN — TISZA KÁLMÁN BUKÁSA A FORRÁSOK TÜKRÉBEN*

„Tisza bágyadtan intett a kezével,
mintha mondaná: »Minék az?«.
A habarékpárt vezérei összenéztek: »Furesa bukás ez.«”¹

Így bukott meg Mikszáth Kálmán írása szerint a miniszterelnöki pozíciót tizenöt évig betöltő Tisza Kálmán. Már csak hosszú hivatali ideje miatt sem túlzás azt mondani, hogy 1890-ben a XIX. századi magyar politika jelentős alakja távozott a kormányfői tisztségéből. Bukását több kutató is a dualizmus válságának kezdetével hozza összefüggésbe.² A Mikszáth Kálmán által „Generálisnak” nevezett Tisza lemondása és az ezt megelőző kormányválság jól dokumentált, az eddigi — a Tisza-kormány bukásának feltárásához használt — dokumentumok kielégítőnek is tűnhetnek. A rendelkezésre álló forrásbázist és szakirodalmat tüzetesebben megvizsgálva ugyanakkor olyan kérdésekre bukkanhatunk, amelyeket nem feltétlenül tisztáznak a korszakkal foglalkozó történeti kutatások.

Munkám során egy ilyen problémakörre szeretnék rávilágítani. A szembesítés mellett céлом továbbá, hogy valamilyen mértékig megoldást találjak a következőkben ismertetett problematikára azáltal, hogy új forráscsoportokat is bevonok a vizsgálatba. Mindezzel főként arra kívánom felhívni a figyelmet, hogy a talán „mellékesnek” vagy kevésbé jelentősnek tartott források is lényeges szereppel bírhatnak egy, a jelen tanulmányban bemutatotthoz mérhető, komoly történelmi esemény elemzése és megértése során.

Az 1875-től miniszterelnökként hivatalban lévő Tisza Kálmán és kormányai a dualizmus rendszere megszilárdulásának jelképei voltak, a korszakot sokan a dualizmus „nyugalmi időszakának” nevezik.³ Bár Tiszáék „rendszeres építőmun-

* Jelen tanulmány a XXXV. Országos Diákköri Konferenciára írt dolgozat alapján készült. Szeretnék köszönetet mondani témavezetőmnek, Cieger Andrásnak, aki nagyban hozzájárult a munka megszületéséhez. Köszönöm továbbá Veres Kristóf Györgynek, hogy biztatott a téma kutatására és a dolgozat megírására.

1 *Mikszáth*, 1987. 104. p.

2 *Pölöskei*, 2001. 66–70. p.; *Csorba*, 2019. 378–379. p.

3 *Fónagy*, 2001. 88. p.

káját⁴ a történeti szakirodalom sem vitatja, a választásokról és a kormány politikai mechanizmusairól már a korszakban is megfogalmazódtak markáns vélemények, sőt kritikák, amelyek főként a különböző kortestechnikákat és a korrupció problémáját érintették; nem beszélve az úgynevezett *mamelukok*ról, akiknek már elnevezése is egyfajta bírálatot fejez ki.⁵

Bár az 1880-as évek második felében is történtek olyan események, amelyek a Tisza-rendszert némiképp megingatták (például Janszky vezérőrnagy 1886. évi esete),⁶ 1889-ben a véderő korszerűsítéséről szóló törvény betervezésének köszönhetően kezdtek kritikus szintet elérni a válságjelenségek.⁷ A törvénymódosítás, amelyet az uralkodó kívánságára Tisza és a kormány el akart fogadtatni, több, a magyar fél számára hátrányos változást jelentett volna. Két paragrafus módosítása kapcsán merült fel különösen súlyos érdekellentét: a 14. §. a hadsereg létszámának 10 évenkénti automatikus újratárgyalását vette volna ki a törvényből, a 25. § pedig arról határozott volna, hogy az önkénteseknek — a német szolgálati nyelv okán — német nyelven kell letenniük a tartalékos tiszti vizsgát.⁸

A véderővita igencsak megtépázta Tisza reputációját, mind osztrák, mind magyar részről. Ez utóbbi ráadásul az utcai politizálás szintjén is megnyilvánult különböző tüntetések formájában, ahol az „*Abciúg Tisza!*” jelzős szerkezetek és versikék is gyakran felhangzottak.⁹ Az udvar részéről a Tiszába vetett bizalom akkor rendült meg, amikor a magyar miniszterelnök a tiltakozók megnyilvánulásainak hatására olyan módosítást javasolt a törvényen, amely bizonyos esetekben engedélyezte volna a magyar nyelvű tiszti vizsgát, és amelynek fényében az újonclétszám tízévenkénti újratárgyalása is megmaradt.¹⁰

Az 1889-es év végére Tisza tehát igen bonyolult, s cseppet sem kedvező helyzetben találta magát. Végül 1890. március 13-án jelentette be lemondását képviselőházban.¹¹ Arról, hogy e két időpont között hogyan is alakult a válság folyamata úgy, hogy annak eredménye a „Generális” távozása legyen, eltérő nézőpontok alakultak ki a történeti kutatásban. A következőkben ezen nézőpontokat

4 *Csorba*, 2003. 373. p.

5 *Pölöskei*, 2001. 65. p.

6 *Pölöskei*, 2001. 66. p.

7 *Gratz*, 1934. 249. p.

8 *Bihari*, 2007.

9 *Kozári*, 2003. 505. p.

10 *Bihari*, 2007.

11 *Kozári*, 2019. 354. p.

fogom röviden ismertetni, majd rátérek az ezzel kapcsolatos nyitottak tűnő kérdésekre.

A kutatás eddigi álláspontjai

Tisza Kálmán lemondásával és annak körülményeivel kapcsolatosan eddig több megállapítás, elképzelés is megfogalmazódott. Abból, hogy e tekintetben nincs konszenzus a kutatók között, már eleve sejthető, hogy nem feltétlenül látunk pontosan mindent tényezőzt.

Az egyik támpont a kutatók számára a honossági törvényjavaslat, pontosabban a korábbi törvény módosításának javaslata volt. Ez lett ugyanakkor az a momentum, amelyet sokan különbözőképpen értelmeztek a válság folyamatának tükrében. A Tisza-kormány által 1879-ben kidolgozott törvény módosítására a Függetlenségi Párt nyújtott be javaslatot 1889 novemberében¹² azzal a céllal, hogy az emigrációban élő Kossuth Lajos megtarthassa állampolgárságát.¹³ Tisza Kálmán, a miniszterekkel való előzetes egyeztetés nélkül, 1889. december 11-én kijelentette a képviselőházban, hogy nem tartja lehetetlennek a törvény revízióját.¹⁴ A honossági törvényre vonatkozó módosító javaslatát 1890 elején mutatta be a minisztertanácsban, azt azonban minisztertársai leszavazták. Tisza ezután jelentette be lemondását 1890. március 13-án a képviselőházban.¹⁵

Az egyik álláspont szerint a Tisza távozását közvetlenül megelőző úgynevezett honossági ügy inkább csak a lemondás ürügye volt, és a „buktatás” végrehajtójaként a bécsi udvart, illetve az uralkodót szükséges kiemelni.¹⁶ Arról megoszlanak a vélemények, hogy az „ürügy” minősítés egészen pontosan mit jelent e kontextusban. Azt, hogy az emelt fővel való távozást volt hivatott biztosítani azáltal, hogy Tisza — figyelembe véve a tényt, hogy Ferenc József bizonyosan

12 *Lakos*, 1987. 149. p.

13 *Varga*, 2013. A törvény értelmében az elveszti az állampolgárságát, aki 10 évig folyamatosan külföldön él, és semmilyen úton nem jelzi az illetékes hatóságoknak, hogy igényt tartana rá. Így Kossuth Lajos, a „turini remete” is elveszti az állampolgárságát a törvény módosítása nélkül.

14 *Lakos*, 1987. 150. p.

15 Uo. 156. p.

16 Vö.: *Kozári*, 2019. 352–361. p., *Pölöskei*, 2001. 66–70. p.; *Csorba*, 2003. 378–379. p.

nem támogatná a Kossuth állampolgárságának megőrzésére irányuló javaslatot¹⁷ — belátta, hogy le kell mondania; vagy csak a népszerűségét igyekezett növelni? (Pölöskei Ferenc és Kozári Monika is hangsúlyozza az uralkodó szerepét, érvelésükben mindazonáltal vannak eltérések).¹⁸ Az azonban nem tűnik kérdésesnek, hogy ez az interpretáció mindenképpen jelez valamilyen, a visszavonulásra irányuló tudatos „ürrügyválasztást” Tisza részéről, amennyiben a helyzet tarthatatlanná válik számára.

Lakos János ugyanakkor nagyon markáns véleményt fogalmaz meg. Meglátása szerint Tiszában sokáig (egészen 1890 márciusáig) nem merült fel távozásának szükségessége. Érvelésének meggyőző alátámasztása lehet, hogy az a nevezetes javaslat, amelyet Tisza a honossági törvény módosítására vonatkozóan 1890. február 12-én mutatott be a minisztertanácsban, és amelyet minisztertársai leszavaztak — valójában kizárta volna Kossuthot azoknak a köréből, akikre vonatkozhatott volna. Vagyis Tisza Kálmán december 11-i kijelentéséhez tartva magát, módosított volna a törvényen, de olyan módon, hogy ügyesen kikerülte volna a „Kossuth-problémát”.¹⁹ Ennek fényében Lakos úgy véli, hogy tulajdonképpen — az uralkodó semleges álláspontját az ügyben megtudva —, saját miniszterei buktatták meg Tiszát (azáltal, hogy nem fogadták el javaslatát), aki valójában inkább szeretne volna megtartani az állását.²⁰

17 Míg Kossuth gyakorlatilag élete végéig vonakodott elismerni magát Ferenc József alattvalójának, az uralkodó is teljesen elutasító volt vele és az országban elterjedt Kossuth-kultusszal szemben. Ennek mélyebb összefüggéseit lásd: *Gerő*, 2004. 58–62. p.

18 Az álláspontok rövid összefoglalása azért is tűnhet néhol ellentmondásosnak, mert a történeti szakirodalom sem mindig egyértelmű. Pölöskei Ferenc az udvar szerepét, illetve a közjogi kérdés problémás mivoltát, a dualista rendszer nehézkes működését hangsúlyozza, így meglátása szerint honossági ügy (és így Tisza lemondása) egy konkrét megnyilvánulása ennek a problematikus működésnek, Tisza esetében pedig a végső törést jelentette az udvarral való kapcsolatában. Lásd: *Pölöskei*, 2010. 156–157. p. Kozári Monika szerint is Ferenc József buktathatta meg Tiszát, ő ugyanakkor egyrészt előre megválasztott ürügyről és „szép abgangról” beszél a miniszterelnök távozása kapcsán, egyúttal azt is megemlíti, hogy Tisza, a véderővitának köszönhetően csökkenőben lévő népszerűsége miatt Kossuth ügyével igyekezett némileg visszanyerni reputációját, ám végül ebben az uralkodó megakadályozta: *Kozári*, 2019. 358–360. p.

19 *Lakos*, 1987. 152–153. p.

20 Uo. 155. p.

Felmerülő problémák egy minisztertanácsi ülés kapcsán

„A már hetek óta közzájon forgó kormányválsági hírek ma határozottabb alakban léptek föl, amire ma délután ő felsége elnöklete alatt tartott minisztertanács adott okot. E minisztertanácsról az a hír terjedt el, hogy összehívása azért vált szükségessé, mert Tisza és miniszterársai között véleménykülönbségek merültek föl a honossági törvényjavaslatot illetőleg. A válság híresztelői már Tisza utódját is emlegették. E hírek szerint gróf Szapáry Gyula lenne a jövőendő miniszterelnök.”²¹

A fenti idézet a *Pesti Hírlap* 1890. március 7-i számából származik és egy előző napi, vagyis 1890. március 6-i rendkívüli minisztertanácsi ülést említ meg. Ez az információ azért is lehet fontos, mivel Kozári Monika erről nem ír sem 2003-ban,²² sem pedig a 2019-ben megjelent — így a témában releváns szakirodalomban egyik legfrissebbnek számító — Tisza Kálmánról szóló monográfiájának vonatkozó részeiben,²³ annak ellenére, hogy munkájában gyakorlatilag végigvizsgálja a Tisza-kormány minisztertanácsi jegyzőkönyveit.²⁴ Az 1890. március 6-i ülés meglétére ugyanakkor máshol, többek között a korábbi szakirodalomban is találtam bizonyítékokat.

A Horthy-korszakban, 1934-ben megjelent, Gratz Gusztáv által írt, *A dualizmus kora* című könyv szót ejt egy hasonló minisztertanácsról:

„Amikor azután Tisza 1890 elején a minisztertanácsban bemutatta erre vonatkozó javaslatát, ott kisebbségben maradt és egy második, a király elnöklete alatt megtartott minisztertanács szintén nem hozta meg az ellentétek áthidalását. Erre Tisza március 9-én beadta lemondását [kiemelés tőlem — H. L.].”²⁵

Lényeges hangsúlyozni a szakirodalmi idézet kapcsán, hogy Gratz Gusztáv nem közöl sem dátumot, sem pedig részleteket az általa említett minisztertanácsról. Mindazonáltal valószínűsíthetjük, hogy ő is erre a bizonyos március 6-i ülésre gondolt, lévén, hogy a következő minisztertanács, amelyen bizonyosan az uralkodó elnökölt, a március 16-i volt,²⁶ de ez már Tisza lemondása után történt.

21 Pesti Hírlap, 1890. március 7. 7. p. (Minden idézetet az eredeti helyesírásuk szerint közlök.)

22 Kozári, 2003. 517–518. p.

23 Kozári, 2019. 352–361. p.

24 Csak az 1890. február 27-it, március 1-it, és a március 8-it említi meg, a 6-it nem itt: Kozári, 2019. 353. p.

25 Gratz, 1934. 252. p.

26 MNL OL K. 27. 1890. március 16. (9. ülés)

Az egyetlen általam fellelt szakirodalmi szöveg, amely konkrétan a jegyzőkönyvre hivatkozik, a Levéltári Közlemények 1987. évi számában Lakos János tollából megjelent cikk.²⁷ Hozzá kell azonban tenni, hogy ő sem ír részletesen az elhangzottakról, csak az uralkodó, Ferenc József ülés után keletkezett táviratából idézi a következőket: „Aligha kétséges, hogy Tisza miniszterelnök lemond [...], a miniszterek hivatalban fognak maradni. Az utódra nézve még bekérem Tisza véleményét”.²⁸

Az említett ülés jegyzőkönyve ugyanakkor nem található meg a minisztertanácsi jegyzőkönyvek online adatbázisban,²⁹ a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára megkeresésemre pedig azt a tájékoztatást adta, hogy az 1890. március 6-i ülésről nem született jegyzőkönyv, mindezt ráadásul megerősíti a korabeli rendszerezés, amely a március 1-i ülés jegyzőkönyvét 7. MT-nek, míg a 8-i ülést 8. MT-nek sorolta be. Hozzáadték továbbá, hogy a Miniszterelnökség központilag iktatott és irattározott iratai (K 26) 1890. évi iktatókönyvét átnézve kiderült, hogy 1890. március 6-án nem iktattak márciusi ülésjegyzőkönyvi anyagot. A Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában a minisztériumi mutatókönyvek segítségével megpróbáltam utánajárni, van-e valamilyen írásos nyoma az ülésnek. Ilyen nyomra azonban nem bukkantam.³⁰

Az Országos Levéltár mellett az osztrák Haus-, Hof- und Staatsarchiv magyar levéltári delegátusával is konzultációt folytattam, akinek tájékoztatása szerint ott sem maradt fenn semmilyen dokumentum a március 6-i üléssel kapcsolatban.³¹ Informáltak arról, hogy nem található az ottani minisztertanácsi jegyzőkönyvi sorozatban (vagyis az uralkodó által kért teljes szövegű német fordításokban), és megerősítették a számozást is (vagyis hogy az 1-i ülés a hetedik, a 8-i pedig a nyolcadik sorszámot kapta).

Nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a március 8-i minisztertanácsi ülés jegyzőkönyve 13. pontjában említik meg először hivatalosan is a lemondást a következő kontextusban: „[...] mihielyt a folyó költségvetési javaslat a förendiház által is elfogadtatik s Ő Felsége által szentesítettik, a reá nézve előállott

27 Lakos, 1987. 155–156. p.

28 Uo. 156. p.

29 <https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/minisztertanacsi-jegyzokonyvek-1867-1944>. Letöltés ideje: 2020. február. 3.

30 A következő iratokat és irategyütteseket néztem át: MNL OL K 26. 1890 — 261.; 1890 — 864.; 1890 — 832.; 1890 — 827; 1890 — 845.; 1890 — 80.

31 Szeretnék itt köszönetet mondani Fakezkas Istvánnak, aki közvetített és segített az információ beszerzésében.

tudva lévő helyzet folytán miniszterelnöki állásától való felmentését szándékozik Ő Felségétől kérni.”³²

A fent említettek alapján akár az is lehetséges, hogy ezen a március 6-i rendkívüli ülésen — még ha kimondatlanul is — dőlhetett el végleg a lemondás kérdése, mivel ennek az ülésnek — a sajtóértesülések szerint — ez volt az egyetlen napirendi pontja.

Fontos hozzátenni, hogy nem ez lenne az első eset, amikor nem születik jegyzőkönyv bizonyos kérdésekről, például az 1869. március 25-i ülés jegyzőkönyvében sem jelentek meg bizonyos, az azon az ülésen tárgyalt fontos ügyek.³³ Ennek értelmében az az eshetőség, hogy nincs jegyzőkönyv, nem zárja ki a bizalmas tanácskozás lehetőségét.

A következő kérdések merülnek fel tehát: valóban volt minisztertanácsi ülés 1890. március 6-án? Amennyiben volt, azon miről határozhattak és annak milyen hatása lehetett a válságra és Tisza bukására nézve, illetve segít-e eldönteni a téma kutatói közötti, fentebb említett vitát? A következőkben ezekre a kérdésekre igyekszem választ adni.

A kutatás további lehetőségei

Azzal a céllal, hogy a megoldáshoz közelebb kerüljünk, érdemes új forrásokat is bevonni a vizsgálatba, illetve a korábban már felhasznált, az eseménnyel kapcsolatba hozható forrásokat ismét áttekinteni. A Tisza-kormány tevékenységének és bukásának sajtóban történő megítélését ugyan részben már mások is feldolgozták, mivel azonban éppen a sajtó vizsgálatánál merült fel egy eseménytörténeti probléma, szükséges megnézni, hogy specifikusan erről a kérdésről milyen egyéb információ ismerhető meg a sajtótermékek vizsgálatával (1.). Az újságok tanulmányozását követően rátérek azokra a forráscsoportokra, amelyeket eddig nem, vagy csak részlegesen használtak a korábbi kutatások során. Ennek keretében ismertetem Tisza Kálmán feleségéhez (2.), illetve Kossuth Lajos Helfy Ignáchoz írott levelei (3.) és Pápay István kabinetfőnök hagyatéka (4.) értelmezése során levont következtetéseimet. A teljesség igényének megfelelően meg kell jegyezmem, hogy kutatásom során áttekintettem a miniszterelnök félhivatalos iratainak

32 MNL OL K. 27. 1890. március 8. (8. ülés).

33 Cieger 2009. 62. p. 23. jegyzet.

1889-es és 1890-es palliumát is, ezekben az iratanyagokban ugyanakkor nem találtam a témával szorosan összefüggő információkat.³⁴

1. Az írott sajtó

Az írott sajtóban, a fővárosban és vidéken egyaránt igen előkelő helyet kapott hétről hétre a politikai helyzet Tisza bukásának idején. Sajtószemlém alapján a *Pesti Hírlapot* és a *Budapesti Hírlapot*, valamint a kolozsvári *Ellenzék* nevű lapot választottam, hogy képet kaphassak egyrészt a kormánypárti és ellenzéki, másrészt a fővárosi és vidéki sajtó információiról is. A két fővárosi lap azért is tekinthető hasznos forrásnak, mert mindkettő nagy példányszámú, a korszakban meghatározó politikai újságnak számított.³⁵ Az *Ellenzék* vizsgálatánál jogosan merülhetne fel a kérdés, milyen új információval szolgálhat egy, a feltehetően a fővárosi lapokból tájékozódó vidéki újság. Ez a sajtótermék ugyanakkor nem egy volt a sok vidéki lap közül. Bartha Miklós, a Függetlenségi Párt jelentős szónoka és képviselője indította el 1880-ban, aki később a lap főszerkesztője lett. Az *Ellenzék* a későbbiekben is elismert sajtóterméknek számított, így nem haszontalan megnézni, szolgálhat-e valamilyen adalékkal a tanulmány problémaköréhez.³⁶

A sajtószemlét a *Pesti Hírlap* 1890. március 6-i számával kezdem, amelynek rögtön a címlapján szerepelt a honosítási törvényről szóló tervezet. A cikk az első két bekezdésben az utazás és honosság kérdését kapcsolta össze az 1879-es törvénnyel, mintegy megmagyarázva annak értelmét nemzetközi viszonylatban is, felvezetve a törvénymódosítás-vitáját. A cikk szerzője szerint a „szélsőbal a szenvedély mérges lárájával követelte” a ’79-es törvény felfüggesztését Kossuthra nézve. Tisza ugyanakkor „kijelentette, hogy a honosítási törvény sok tekintetben módosítást igényel s e tekintetben akar is mielőbb törvényjavaslatot a ház elé terjeszteni, mely a mostani körülményeknek jobban megfelel, azokra célozva, a kik akár Amerikába, akár Romániába kivándorolnak s onnét vissza akarnak jönni.”³⁷

Kossuthra tehát nem utalt a miniszterelnök, az esetleges módosítást pedig csak a „turini remete” sérelmein kívüli okok miatt tartotta fontosnak. A cikkíró legalábbis ezt szerette volna sejtetni írásában, amelyben a továbbiakban ki is fejtette, kinek és miért lenne lényeges a törvény módosítása Kossuthon kívül.

34 MNL OL K 467.

35 *Buzinkay*, 1993. 53. p.

36 *Buzinkay*, 1993. 49. p.

37 *Pesti Hírlap*, 1890. március 6. 1. p.

Kormányközeli volta lévén a *Pesti Hírlap* és e cikk írója egyértelműen Tisza mellett foglal állást, s úgy vélte, undorral kell elfordulni minden olyan politikai taktikától, „mely Kossuth nevét és azon hagyományos tiszteletet, melylyel a nép iránta viseltetik, Tisza ellen ki akarja játszani”.³⁸

A *Budapesti Hírlap* első olyan lapszáma, amelyben a belpolitikai problémák már címlapra is kerültek, az a március 7-i, amelynek címlapi cikke *Válság a minisztériumban* címmel jelent meg. Az írás rögtön az elején megemlíti, hogy a honossági törvény az, „[...] melynek tárgyalásánál a minisztertanácsban ma délután nem csak az tűnt ki, hogy e kérdés körül éles eltérések mutatkoznak a miniszterek felfogásában, hanem az is, hogy egyes miniszterek kölcsönösen, személyes érztületükkel is ellentétben vannak egymással.”³⁹

Ezután a cikk gyakorlatilag lapszemlét tart, amelyben tudatja az olvasóval az eseményeket. A *Budapesti Hírlap* véleményét mi sem mutathatja jobban, mint a Magyar Távirati Iroda által kiadott közlemény kritikája, amellyel a cikkíró egyértelműen a kormánnyal szemben foglalt állást. Emellett a cikk egy tudósítást is közölt a képviselőház vitájáról, amelyben szintén érdekes részletet találhatunk. Az írás szerint ugyanis aznap, azaz 1890. március 6-án Szilágyi Dezső igazságügy-miniszter megnyilvánulásait követően a miniszterelnök benyújtotta lemondását. Ferenc József ekkor azt nem fogadta el, mivel azt akarta, hogy még az elnöklete alatt üljön össze a minisztertanács.⁴⁰ Ezzel el is érkezünk a tanulmány egyik fő problematikájához, nevezetesen ahhoz az információhoz, amely megerősíti, hogy 1890. március 6-án volt minisztertanácsi ülés.

A kabinetben belüli nézeteltérések tehát a cikk szerint ekkor már igen élesek. A cikk megemlíti, hogy az értekezletre délután három órakor került sor, és az este hétig tartott „szakadatlanul”, de mint mondja, „az ellentéteket nem sikerült kiegyenlíteni”. Hozzáteszi még, hogy a válság ennek fényében még nem dőlt el, annak végkimenetelét tekintve két „verzió” merült fel: vagy Tisza tesz újabb előterjesztést a királynak, vagy a király fenntartotta magának, hogy másnap délig határoz az ügyben. A *Budapesti Hírlap* cikkírója a magyar belpolitikai válságról szóló nemzetközi sajtószemlével zárta írását, amely alapvetően olyan orgánumokat említ meg, amelyek Tisza tekintélyének elvesztéséről szóltak. Ezzel összhangban a cikkíró utolsó mondatában kiemeli, hogy ez a vélekedés már a

38 Pesti Hírlap, 1890. március 6. 2. p

39 Budapesti Hírlap, 1890. március 7.1. p

40 Budapesti Hírlap, 1890. március 7.1. p.

kabinetben belüli válság előtt kialakult a sajtóban. E cikk alapján tehát úgy tűnhet, március 6-án még semmi sem volt véglegesen eldöntve.⁴¹

A *Pesti Hírlap*, érdekes módon és ellentétben az ellenzéki *Budapesti Hírlap*-pal, nem hozta címlapon március 7-i számában a kormányválság eseményeit. Mindössze a hetedik oldalon bukkanunk rá a március 6-i politikai eseményekre a *Legujabb politikai hírek* rovatban (jóllehet a második oldalon a képviselőház jegyzőkönyvének részletét közzétették, a minisztertanácson belüli válságról azonban valóban csak a hetedik oldalon van szó). Ezt a rövid írást is inkább tárgyilagos ismertetőnek tekinthetjük, amely szintén megerősíti, hogy az uralkodó elnöklelte alatt aznap (a kérdéses napon), azaz március 6-án összeült a minisztertanács. A következőkben a lap inkább idézi a többi sajtóorgánumnak a válsággal kapcsolatos információját, ezek közül pedig érdemes felfigyelnünk az ülés időpontjával kapcsolatos forrásra: „Az Orsz. Értesítő ezt írja: Ma délután ő felsége elnöklelte alatt a királyi palotában miniszteri értekezlet volt, mely délutáni 3 órától fél ötig tartott”.

A *Pesti Hírlap* értesülései szerint tehát — szemben a Budapesti Hírlap információjával — nem négy, hanem csak másfél óra volt az ülés. A továbbiakban a rövid sajtószemle segítségével, a Pesti Hírlap ezen cikkének írója hamar „lehűti a kedélyeket”, mondván, a minisztertanács tagjai csupán ennyit mondtak: „még semmi sincs elhatározva”. Ami ugyanakkor igazán érdekes lehet, az a cikkíró tömör véleménye a helyzetről: „[...] tehát a válság meg van, csak eldőlése bizonytalan még.”⁴²

Az *Ellenzék* kolozsvári napilap tudósítása a március 6-i eseményekről enyhén szólva is zavaros. Annyi mindenesetre biztos, hogy ebből a forrásból is megerősíthetjük a 1890. március 6-i miniszteri értekezlet meglétét, minthogy az újság azt szintén közli, és akárcsak az előbbi sajtóorgánumok, kezdetét délután három órára teszi. A bukással kapcsolatban ráadásul még ugyanabban a számban jelzi, hogy — „megbízható forrás” szerint — Tisza ezután március 7-én benyújtotta lemondását. Megemlíti a miniszterelnök királyi meghallgatását is, megjegyezve, hogy erről sem és a lemondás elfogadásáról sem jött ki még hivatalos információ.⁴³

Mind a Budapesti Hírlap,⁴⁴ mind a Pesti Hírlap március 8-i számában beszámolt arról, hogy 7-én délelőtt a miniszterelnök a királynál járt, ahol benyújtotta neki lemondását. Arról, hogy a lemondást a király el is fogadta volna, nem mond

41 Budapesti Hírlap, 1890. március 7. 1. p.

42 Pest Hírlap, 1890. március 7. 7. p.

43 Ellenzék, 1890. március 7. 219. p.

44 Budapesti Hírlap, 1890. március 8. 1. p.

konkrétumot egyik lap sem, inkább csak találgatásokról van szó, jóllehet mindkét újság cikke azt sugallja, ez már csak idők kérdése. A Pesti Hírlap a már ismert előzményeket is felsorolta e számában, amit ezzel a konklúzióval zárt: „Az a feltevés tehát, mintha Tisza egy népszerű alkalmat választott volna ki a visszavonulásra, egyáltalán nem felel meg a valóságnak.” A továbbiakban a cikkíró még részletesebben taglalta a válság körülményeit, megemlítve a király álláspontját is:

„Hogy mennyire ragaszkodott a korona még csak napokkal ezelőtt is ahhoz, hogy megmaradjon a kormány élén, arra nézve igen jellemző a királynak egy tekintélyes képviselő előtt a legközelebbi udvari ebédek egyike alkalmával tett nyilatkozata. A képviselőházi eseményekről lévén szó, az illető képviselő megjegyezte, hogy Tisza vagy becsülettel maradni, vagy becsülettel menni fog. — «Nem, becsülettel maradni fog», válaszolta a király.”⁴⁵

Ezen két idézet alapján, még akkor is, ha mindkettő a kormányközeli Pesti Hírlapból származik, erősen megkérdőjelezhetővé válik az az álláspont, miszerint Tisza méltóképpen akart visszavonulni, és csupán ennek ürügyeként szolgált a honossági ügy. Emellett az uralkodó álláspontja is egyértelműnek tűnik és — ahogy azt a továbbiakban látni is fogjuk — mindezt más források is megerősítik.

A sajtóinformációk tehát egymással összhangban az állítják, hogy volt minisztertanácsi ülés 1890. március 6-án, azon azonban végleges döntést még nem hoztak.

2. Tisza Kálmán levelei feleségéhez

A „Generális” levelezése kapcsán mindenekelőtt szükséges leszögezni, hogy az említett problematika nem tisztázható a levelek alapján. Ennek egyik oka, hogy a fellelhető levelek vizsgálata során kiderült: nagyon kevés 1890-ben írt levél maradt fenn, és azok sem tartalmazznak lényegi információt a kérdéskört illetően. Vizsgálódásom során azonban későbbi (vagyis nem az 1890-es évkörhöz tartozó) leveleket is átnéztem. Ezekben olyan tényezőkre bukkantam, amelyek vélhetően kapcsolatba hozhatók a bukás körülményeivel. Ilyen például Tisza Kálmán és Ferenc József viszonya.

A miniszterelnök feleségéhez írott leveleiben általában sok mindent leírt napjairól, de gyakran éppen a politikai eseményekkel kapcsolatban volt szűkszavú. A legtöbb esetben csak megjegyezte, hogy volt a királynál meghallgatáson, máskor

45 Pesti Hírlap, 1890 március 8. 2. p.

pedig a levelet azzal zárta, hogy sietnie kell valahova (például a minisztertanácsba), ezért már búcsúzik.

A levelek témája tehát általában triviális: az elején üdvözli feleségét, majd családi ügyekről ír, vagy arról, hol ebédelt aznap, vagy éppen hány Celsius-fok van. Néhányszor azonban előfordult, hogy történeti szempontból is fontosnak mondható eseményekről is bővebben írt, mint tette azt az alább bemutatandó két levélben. Fontos megjegyezni, hogy ez a két levél hat évvel a lemondás után született, ezért azt is gondolhatnánk, hogy kevésbé lényegesek a témát illetően. Ugyanakkor éppen viszonylag kései keletkezésük utalhat a miniszterelnök és Ferenc József viszonyával kapcsolatos jelenségekre. Az alábbi levél kézírása különösen nehezen olvasható, annyi bizonyos, hogy Tisza egy bálon vett részt, amelyen az uralkodóval is találkozott:

„[...] nagyon fényes volt, teli nagyurakkal és legnagyobb urakkal [...]. Hogy magamról is írjak az idősebb főhercegek és Koburg [...] — kikkel ismerős voltam — megszólítottak, igen nyájasak voltak, ő felsége pedig, ily alkalomhoz mértén egész hosszasan, még közügyekről is bizalmasan beszélt velem.”⁴⁶

Az idézett levélből főképp az uralkodó hozzáállására érdemes felfigyelni. Itt szükséges megemlíteni Cieger Andrásnak a dualizmus kori miniszterek bukásával foglalkozó munkáját, amely szerint az, hogy egy miniszter meddig maradhatott hivatalában, az „uralkodó — miniszterelnök — kormánypárt” hármásától függött, és — mint azt Cieger jelzi —, ha ezen tényezők közül csak az egyik is megvonta bizalmát az illető minisztertől, akkor annak bukása rendszerint elkerülhetetlen volt. Az uralkodó szerepét is kiemeli tanulmányában. Mint írja, minden, a király által a miniszter(elnök) irányában gyakorolt gesztus lényeges lehetett. Ezzel összefüggésben hozza fel Wekerle Sándor példáját, akit az uralkodó tulajdonképpen ignorált (például volt, hogy nem ültette maga mellé).⁴⁷ Ennek alapján érdemes figyelembe venni, hányszor találkozott az uralkodó Tisza Kálmánnal. Tisza bukása előtt közvetlenül, március 2-án is járt az uralkodónál, majd — egyes hírlapok szerint — maga az uralkodó ragaszkodott a március 6-i minisztertanács megtartásához. Végül 7-én Tisza ismét királyi meghallgatásra ment.⁴⁸

Amint a fentebb idézet levél példájából is kiderült, az uralkodó még hat évvel a miniszterelnöki pozíciójából történő távozása után is beszélt Tisza Kálmánnal. Emellett a „bizalmasan” szó is jelzésértékű lehet. Ferenc Józsefnél nem volt feltétlenül szokatlan, sőt sokkal inkább mondható általánosnak a „kedves bánás-

46 MNL OL P 1462-II-2a-229. Tisza Kálmán levele feleségéhez, 1896. május 11..

47 Cieger, 1998

48 Lakos, 1987. 155–156. p.

mód” gyakorlása a korábbi hivatalnokai, miniszterei irányában, ám ez általában kimerült az illendő érdeklődésben, bizalmas természetű ügyek viszont ritkán kerültek szóba.⁴⁹ Ezen levél utolsó mondata mindazonáltal azt sugallja, hogy ez a beszélgetés az uralkodó és Tisza között ezúttal némileg túlmúthatott az illendő érdeklődésen.

Egy másik levelében, melyet 1896. június 11-én írt, az aznapi királyi meghallgatást is szóba hozza:

„Kálmán lova nagyon megbomlott volt [...] sőt, nagy dicsfényt aratott, mert ma még a király is előhozta nekem — midőn kihallgatván voltam megbízatásomat megköszönni — hogy mily pompásan kiütözik, milyen derék jó lovas [...] a legnagyobb bomlása [...] ugyanis éppen a várudvaron történt, mikor ők mind az erkélyről nézték a menetet.”⁵⁰

A levél, mint azt a sajtónak köszönhetően megtudhatjuk,⁵¹ nagy valószínűséggel a millenniumi ünnepségre utal, egészen pontosan az 1896. június 8-i menetre, amikor is a koronát ünnepélyes keretek között átvitték a Mátyás-templomból az Országházba. Tisza Kálmán a jelek szerint ott volt, sőt lényeges szerepe volt az ünnepségben. A Pesti Napló ezt a következőképpen említi meg:

„Ugyancsak a templom előtt váraoztak a menetre: herceg Esterházy Pál és *Tisza Kálmán delegált királyi biztosok* és báró Radvánszky Béla s Szilágyi József koronaörök. Az urak vidám beszélgetésben, fesztelenül cigarettázva várták a nagy történelmi momentumot.” [kiemelés tőlem — H.L.]⁵²

A Pesti Napló beszámol arról is, hogy Tisza Kálmán két fia „délceg paripákon jön”.⁵³ Tehát minden bizonnyal ez a kontextusa Tisza június 11-i levelének. A Pesti Napló idézetét és a levél megjegyzését („megbízatásomat megköszönni”) összevetve, egy nagyon fontos információra derül fény: Tisza Kálmán delegált királyi biztosként volt jelen az ünnepségen. Cieger András nemcsak arról ír fentebb már említett tanulmányában, hogy mennyit számított a két fél (a király és a miniszterelnök) kapcsolata a hivatali idő alatt, hanem hogy mennyire fontos volt az később is, hogy az uralkodó küld-e egyáltalán valamilyen „jelet” az illető felé (ez akár a hatalomba való későbbi visszatérés lehetőségét is magában rejtette).⁵⁴ Az uralkodó tehát később is számolt Tiszával, még ha nem is feltétlenül olyan

49 *Somogyi*, 1989. 168–171.p.

50 MNL OL P 1462-II-2a-235. Tisza Kálmán levele feleségéhez, 1896. június 11.

51 Pesti Napló, 1896. június 9. 4–5. p.

52 Pesti Napló, 1896. június 9. 4. p.

53 Pesti Napló, 1896. június 9. 5. p.

54 *Cieger*, 1998.

minőségben, mint korábban. Mindez arra utal, hogy a király és Tisza között a miniszterelnökség hosszú évei alatt igen jó kapcsolat alakulhatott ki.

Apró részlet, amely mellékesnek tűnhet, de ez — mint ahogy a tanulmány következő részeiben remélhetőleg kirajzolódik — közelebb visz a bukás körülményeinek feltárásához.

3. Kossuth Lajos levelei Helfy Ignácnak

A turini remete emigrációja során élénknek mondható levelezést tartott fenn a Függetlenségi Párt néhány képviselőjével, így Irányi Dániellel és Helfy Ignáccal is.⁵⁵ A Helfy és Kossuth közötti viszonylag gyakori üzenetváltások során természetesen nem egyszer szóba került a honossági ügy kérdése, abban a függetlenségi ellenzék, illetve Tisza Kálmán szerepe.⁵⁶ Kutatásom során mind Irányi Dániel, mind Helfy Ignác hagyatékában fennmaradt, a kutatás tágabb témájával (Tisza lemondásával) kapcsolatos leveleket megvizsgáltam, ugyanakkor — Kossuth Torinóban lévén, a két képviselő pedig, bár közelről, de nem „belülről”, a kormány tagjaként szemlélte az eseményeket — a tanulmány központi kérdésére (volt-e minisztertanács 1890. március 6-án) értelemszerűen nem kaphatunk választ. Mindazonáltal talán akad egy olyan levél, amely eléggé fontos adalékként szolgálhat a téma kutatásához, hogy szót ejtsünk róla ebben a munkában is.

A levelet Kossuth írja Helfy Ignácnak 1890. március 18-án, tehát nem sokkal Tisza Kálmán lemondása után. Kossuth a hosszú levelében pontokba szedte Helfyhez intézett mondandóját, melyek közül a 7. és 8. pontban Tisza Kálmán lemondásának okairól is véleményt formált:

„7. Az mesebeszéd, hogy Tisza az én honosságom miatt mondott le. Lemon-
dott, mert pozíciója tarthatatlan volt. [...] Tisza csak ürügynek vette [...] nyíltan megtagadott ígéretéhez ragaszkodásának színlelését, de nagyon ügyetlenül manipulált. Ha azt mondja a Koronának: én ragaszkodom szavam beváltásához, mert jónak tartom, ha a törvény akként módosítassék amint kilátásba helyeztem, Miniszterársaim ellenkező véleményben vannak, válasszon Felséged köztem és közöttük, én levonom a következtetést, de meggyőződésem fel nem adom, akkor cum honore et dignitate mondott volna le. De azt mondani: én ígéretet tettem, de bolondot tettem vele, collegáimnak igazuk van, nem tanácsolhatom Felségednek, hogy bolondul adott szavam beváltására engedelmet adjon, de hát bolondul tett

55 Kovács, 2021. 11–24. p.

56 Ehhez lásd: Helfy Ignác, MNL OL R 65.

ígéretemet sem szeghetem meg, tehát le mondok; ez nem cum dignitate visszalépés, az ilyen embert az én szótáram úgy hívja, hogy hitvány komédiás, arra teljességgel nincs joga, hogy magát a szótartóra játsza, vagy azt affektálja, hogy azért bukott meg mert engem vissza akart velem született polgárjogomba helyezni, non sense! Hitványság.

8. Ön azt gondolja, hogy abban a honossági dologban fel kellett volna szólalnom. Én nem gondolom. És nem is teszem. Elmondtam én az aradi levélben [...] ami mondani valóm volt, azt is amit Ön említ levelében. Punctum.”⁵⁷

Kossuth véleménynyilvánítását természetesen nem lehet közvetlen forrásként kezelni, ugyanakkor érdekes, hogy felfogása mennyire közel áll ahhoz az állásponthoz, miszerint a honossági ügy szolgál Tisza lemondásának ürügyeként. A levél alapján Kossuth ugyanakkor úgy vélte, hogy a miniszterelnök politikai ellehetetlenülése is a honossági ügyön belül alakult ki, nem pedig még jóval azelőtt megtervezett távozás volt. Jóllehet, ahogy azt már említettem, csak közvetett forrásként tekinthetünk az idézett levélre, ugyanakkor az itt is kitűnik, hogy a kormányválság elhúzódására különféle válaszokat adott a közvélemény — amely csak kívülről szemlélte az eseményeket — így a turini remete is, aki mindezt Tisza általa vélt ügyetlen manipulációjában, politikai opportunizmusában látta.⁵⁸

Pápay István hagyatéka

Jóllehet Pápay István kabinetirodai titkár hagyatékában sem találhatunk minden kétséget kizáró, a lemondás körülményeit teljes mértékben tisztázó anyagokat, talán ez az iratanyag az, amelyből a legtöbbet megtudhatunk.

Orczy Béla király személye körüli miniszter többször is írt Pápaynak 1890 elején a válsággal kapcsolatban. Néhány levél pedig meg is maradt a kabinetirodai titkár hagyatékában. Ebből a néhány levélből kicsit bővebb képet kaphatunk a kabineten belüli folyamatokról, és talán ahhoz a kérdéshez is közelebb kerülhetünk, hogy tartottak-e 1890. március 6-án minisztertanácsi ülést, és ha igen, miért, és miért nincs az hivatalosan dokumentálva.

57 MNL OL R 65. Kossuth Lajos levele Helfy Ignácnak, 1890. március 18.

58 *Lajtai*, 2021. 159. p.: Kossuth hozzáállásának másik komponense, amely fel is tűnik e levél 8. pontjában, a saját álláspontja a dualista rendszerről. Amellett, hogy már addig sem ismerte el magát Ferenc József alattvalójának, személyes ügye immáron összefonódott a rendszerről alkotott véleményével, és konkrét tiltakozássá vált a dualista berendezkedéssel szemben.

Az egyik itt található levelet 1890. január 14-én írta Orczy Pápaynak. Ennek a terjedelmét tekintve viszonylag hosszúnak mondható üzenetnek az elején Orczy reflektált egy ellenzéki lapban megjelent értesülésre, mely szerint a miniszterelnök alkudozásba kezdett volna Irányi Dániellel a honossági törvény módosításával kapcsolatban. Orczy tagadta ezt az állítást, hosszasan levezetve, hogy mi is történt a képviselőházban a Tisza és Irányi Dániel közötti „párbeszéd” során. Úgy fogalmaz, hogy Irányi azt a javaslatot tette, hogy a költségvetési vitát követően rögtön a honossági törvény módosítása kerüljön terítékre a honvédelmi törvény tárgyalása helyett. Tisza erre azt válaszolta — mint Orczy azt írja —, hogy a két ügy szoros „összeköttetésben” áll, ezért szükséges az eredeti sorrend szerint haladni. Orczy szerint mindössze ennyi történt Irányi és Tisza között, amit az ellenzéki lapok „alkudozásnak” aposztrofáltak. A szélsőballal kapcsolatban még a következőket írja levelében:

„Szeréntem, és az itt hallottak után meg vagyok győződve hogy az ellenzék egyáltalában ebben a kérdésben nem keres megoldást; quid mihi Hekuba! nekik nem kell Kossuth honpolgársága; nekik ez a kérdés most már semmi más, mint egy tör, nagy kelepceze, mellybe Tiszát beterelhessék, lefelé depopulizálhassák, felfelé pedig ellene bizalmatlanságot kelthessenek; ők tehát bármit javasoljon a kormány az részükről közömbös lesz, Kossuthot úgy is mint honpolgárságtól megfosztottnak tekintik [...].”

Orczy tehát úgy tűnik, teljes mellszélességgel a miniszterelnök mögött állt, és gyakorlatilag az egész honossági kérdést a Függetlenségi Párt taktikájának tudta be. A levél vége felé pedig egy újabb érdekes adalékkal gazdagodunk:

„Tisza ma [1890. január 14-én — H. L.] arra is kérte Szilágyit, hogy majd akkor, ha ezen ügy a ház elé került és amire most már biztosan lehet számítani, az ellenzék egész heve az ő személye ellen lesz irányozva, a többi ministerek is leszálljanak a küzdőtérre, mert ezen kérdésben a Cabinet szolidaritásának határozottan nyilvánulni kell.”⁵⁹

A „Generális” tehát értelemszerűen tisztában volt azzal, hogy sokáig nem lehet elodázni a Kossuthal kapcsolatos, számára igen kellemetlennek ígérkező ügyet, és bízott abban, hogy minisztertársai támogatni fogják. Külön érdekessége mindennek az, hogy Tisza Szilágyi Dezsőhöz intézte kérését, éppen ahhoz a miniszterhez, akit, mint azt a sajtó vizsgálata során láthattuk, több sajtóorgánium is kiemelt a miniszterelnökkel szembe helyezkedő miniszterek közül, mintha ő állna az „ellenpólus” élén a minisztertanácsban.

59 MNL OL I 34. Orczy Béla levele Pápay Istvánnak, 1890. január 14.

Orczy két nappal később, január 16-án újabb levelet írt Pápaynak. Ez lényegesen rövidebb, alapvetően Tisza és más miniszterek hogylétéről szól (tudniillik a miniszterelnököt ezidőtájt erős nátha és láz kínozta). Emellett viszont megemlítette Pápay 1889 végén írt levelét Budapest főpolgármesterének.⁶⁰ Ez a levél és a főpolgármester arra írt válasza is megtalálható Pápay hagyatékában. A kabinetiroda főnöke azért írt Ráth Károlyfőpolgármesternek, mert lapértésülések révén az uralkodó tudomására jutott, hogy Budapest főváros díszpolgári címet adományozhatna Kossuthnak. Az esemény Tisza 1889. november 22-i, a képviselőházban tett kijelentése fényében vált jelentőssé, ugyanis a miniszterelnök ekkor a Függetlenségi Pártnak adott válaszában jelezte, hogy nincs szükség a honossági törvény módosítására, lévén hogy az ő értelmezése szerint a hatósággal történő kapcsolatba lépés körébe az is beletartozik, ha valaki Magyarország valamelyik városának díszpolgárává válik.⁶¹ Pápay István levelében jelezte, hogy Kossuth nyilatkozata fényében,⁶² amennyiben a főváros közgyűlése a díszpolgári cím megadása mellett dönt, azt másnak nem tekinthetik mint „Őfelsége személye ellen intézett sértő merényletnek”, és ennek esetleges megtörténte után az uralkodó kénytelen lenne „a magyar fővárostól távol maradni”.⁶³ Orczy tehát valószínűleg erre a levélre utalt, amikor a következőket írta:

„Szándékban volt, talán még van is [...] a Városi Közgyűlésben e tárgyban interpellálni. Megmutatta é ő ezen levelet eredetiben másoknak is, nem tudom. De a miniszterelnöknek azt mondta, hogy ha nyilvános ülésben kérdést intéznek hozzá, azt fogja mondani, hogy parancsot vagy rendeletet nem kapott, privát levélről pedig senkinek sem tartozik számot adni. Hogy a levél hatott, arról meg vagyok győződve.”⁶⁴

A főpolgármester január 4-i, Pápaynak írt válaszlevelében természetesen biztosította az uralkodót arról, hogy a Kossuth díszpolgárságára irányuló indítvány semmiképpen nem kerül tárgyalás alá, sőt, olyan ellenindítványt fognak kezdeményezni, amely ugyan elismeri Kossuth '48-as „érdemeit”, a Pragmatica Sanctióról és Ferenc Józsefről alkotott véleményét azonban helyteleníti. A főpolgármester, mielőtt mindezt leírta, megjegyezte, hogy konzultált Tiszával is, aki teljes mértékben egyetértett ezen véleményével.⁶⁵ A miniszterelnök tehát látta Pápay Ráth

60 MNL OL I 34. Pápay István levele Ráth Károlynak, 1889. december 27.

61 *Kozári*, 2019. 352. p.

62 *Lakos*, 1987. 150–151. p.

63 MNL OL I 34. Pápay István levele Ráth Károlynak, 1889. december 27.

64 Uo. Orczy Béla levele Pápay Istvánnak, 1890. január 14.

65 Uo. Ráth Károly levele Pápay Istvánnak, 1890. január 4.

Károlynak írt levelét, ezután pedig nem is mondhatott mást, csak egyetértését fejezhette ki, amivel, ahogy azt Lakos János is jelezte tanulmányában, ez a lehetséges út Kossuth állampolgársága felé „kútba esett”.⁶⁶

Orczy Béla 1890. január 19-én is írt Pápaynak, ebben a levélben ugyanakkor sok konkrétum nem merül fel. Az viszont figyelemre méltó, hogy a király személye körüli miniszter mennyire kiállt Tisza mellett, még a miniszterelnök újrési beszédét⁶⁷ is erős válasznak tartotta.⁶⁸

Az utolsó fellelhető Orczy-levélhez sajnálatos módon igen nagyot kell ugranunk az időben, viszont ez áll legközelebb a dolgozat központi kérdéséhez. Lakos Jánosnak köszönhetően ismert, hogy Orczy Béla 1890. március 4-én is írt levelet Pápaynak. A levelet Lakos közölte is a tanulmányában, és az ott felmerült információkból azt a következtetést vont le — egyebek mellett — hogy addigra, tehát még a kérdéses minisztertanács napja, 6-a előtt, már eldőlt, hogy Tisza mindenképpen távozik. Az ezt követő eseményeket pedig már csak, mondhatni, „gyors végjátéknak” tartotta. Ennek keretében jegyzi meg, hogy „a következő napon [március 6. — H. L.] Ferenc József elnökletével lezajlott az eredetileg 4-ére tervezett minisztertanács, ahol természetesen nem sikerült kiegyenlíteni Tisza és a miniszterek közti nézeteltérést.”⁶⁹ Felmerül a kérdés, vajon honnan tudhatta Lakos, hogy 4-re tervezték az említett ülést, miután Orczy levele éppen azt emeli ki, hogy a miniszterek inkább előbb szeretnék azt megtartani, míg Tisza halogatná. Más hivatkozást pedig nem találunk. Emellett egy másik lényeges probléma is felbukkan: ha Tisza sorsa valóban már március 4-re eldőlt azáltal, hogy az uralkodó belátta, bármennyire is nehéz, le kell mondania „kipróbált miniszterelnökről”, miért halogatta Tisza mindenáron a király elnöklete alatti minisztertanácsi ülést?

Az első kérdésre talán Tisza Kálmán március 3-án, tehát egy nappal előbb, Pápayhoz írt levele adhatja meg a választ, bár Lakos nem hivatkozik rá és nem is említi meg. E rövid üzenetben ugyanis Tisza a következőre kérte Ferenc Józsefet: „[...] ha Felséges urunk nem tarja okvetlenül szükségesnek, hogy a m. értekezlet [...] elnöklete alatt holnap tartassék, a mi szempontunkból kívánatos volna — te-

66 Lakos, 1987. 151.

67 Ebben kijelentette, hogy a történetek után nem lehet a törvényt módosítani Kossuth érdekében.

68 MNL OL I 34. Orczy Béla levele Pápay Istvánnak, 1890. január 19.: „Nem csinálhattak [a szél-sóbaloldaliak — H. L.] vele a Karácsonyi szünidő alatt semmi hatást, míg a miniszterelnöknek új évi beszéde sok embernek szeméről a hályogot leejtette, s mintegy vihar tisztította a levegőt mellyet az ő nagy ígéreteik elhomályosítottak.”

69 Lakos, 1987. 155–156.

kinttel a kitzűzött bizottsági tárgyalásokra —, hogy az csütörtökre halasztassék [...]”⁷⁰

Tehát megerősíthetjük Lakos állítását, amely szerint az ülést 4-re tervezték, és azt is megtudjuk, hogy időpontja már március 3. előtt ki volt tűzve. Lehetséges, hogy Tisza Kálmán közvetlenül az Orczy levelében jelzett értekezlet — vagy inkább informális találkozó — után írta levelét (mivel Orczy azt is megjegyezte, hogy a találkozóra délelőtt került sor).⁷¹ Halasztási kérelmén kívül másról nem számol be Tisza e levélben, az viszont érdekes adalék lehet, hogy — a jelek szerint — Tisza nem tájékoztatta Orczy Béláékát arról, hogy konkrétan mikorra is halasztaná el a minisztertanácsot. Az ellentétet nyilvánvalóan már a március 4-i találkozón sem sikerült kiegyenlíteni. Orczy pedig maga is írja levelében, hogy az ő benyomása szerint „Tisza ha csak lehet, nem válna el szívesen az állásából”.⁷² Mindez arra is utalhat, habár perdöntő források hiányában természetesen csak hipotézisnek tekintendő, hogy a miniszterelnök még nem értékelté úgy a helyzetet, hogy neki mindenképpen távoznia kellene pozíciójából. A „Generális” tehát március 4-én még nem szívesen mondott volna le. Ez persze nem feltétlenül változtatott volna az eseményeken, ha a miniszterek már ekkor úgy döntöttek, hogy nem támogatják Tiszát a posztján maradásában. Ugyanakkor, ha addigra minden eldőlt, vajon miről vitáztak a miniszterek négy (vagy egyes sajtóértesülések szerint másfél) órán keresztül a március 6-i értekezleten?

Lakos érvelésével, miszerint a Tiszával szembehelyezkedő miniszterek akkor döntöttek úgy, hogy nem fognak neki segíteni, amikor Orczy „felfedte az uralkodó semlegességét”, némiképp vitatkoznom kell.⁷³ Tény, hogy Orczy azt írja levelében: jelezte Szilágyiéknek, hogy a király „pressziót gyakorolni nem akar”.⁷⁴ Mindazonáltal maga Lakos is írja Orczy levelének idézése előtt tanulmányában, hogy az uralkodó arra kérte fel Orczy Bélát, hogy olyan megoldást próbáljon találni a két álláspont között, amely lehetővé teszi, hogy a miniszterelnök megtartsa állását. Úgy vélem, ez semleges hozzáállásnak semmiképpen nem mondható. Ráadásul, ha az uralkodó valóban csak a válság megoldásában volt érdekelt, miért nem fogadta el Tisza lemondását már március 6-án, és miért ragaszkodott a minisztertanács megtartásához? Lehetséges, hogy Ferenc József jobban ragaszkodott „kipróbált miniszterelnökéhez”, mint ahogy azt Lakos felté-

70 MNL OL I 34. Tisza Kálmán levele Pápay Istvánnak, 1890. március 3.

71 Uo. Orczy Béla levele Pápay Istvánnak, 1890. március 4.

72 Uo. Orczy Béla levele Pápay Istvánnak, 1890. március 4.

73 *Lakos*, 1987. 156.

74 MNL OL I 34. Orczy Béla levele Pápay Istvánnak, 1890. március 4.

telezte, ahogy ezt láthattuk a sajtó vizsgálatánál és Tisza Kálmán feleségének írott leveleinek tükrében is. Ez természetesen nem mond ellent annak, hogy Szilágyiék már március 4-én eldöntötték, hogy megmaradnak álláspontjuk mellett, viszont az utolsó pont mégis az uralkodó lehetett, aki, ha ragaszkodunk előbbi hipotézisünkhöz, március 6-ig nem feltétlenül tartotta lehetetlennek Tisza maradását. Mindezt összevetve a már említett és Lakos János által idézett távirattal, amelyet az uralkodó az ülés után küldött Bécsbe,⁷⁵ nem kizárt, hogy a március 6-i ülésen vált nyilvánvalóvá mindenki számára, hogy a változás alighanem elkerülhetetlen (még akkor is, ha ekkor a konkrét döntés még nem lett artikulálva). Annyiban kell vitatkoznom Lakos Jánossal, hogy a súlypontot március 4-ről március 6-ra, a király elnöklete alatt megtartott informális ülésre szükséges áthelyezni, mivel a jelek arra mutatnak, hogy volt még egy fontos állomás a válság folyamatában, amely minden bizonnyal befolyásolta annak végső kimenetelét.

Összegzés és konklúzió

Munkám során a Tisza Kálmán bukásával foglalkozó források egy részét tekintetem át. A vizsgálat alapján az alábbi megállapítások tehetők:

- 1890. március 6-án a miniszterek minden kétséget kizáróan tartottak egy értekezletet (még ha ezt a megfelelő dokumentáció hiányában hivatalos ülésnek nem is nevezhetjük). Ennek ellenére erről a több forrásban is minisztertanácsi ülésnek kezelt tanácskozásról a legfrissebb szakirodalom nem tesz említést, a korábbi pedig anélkül hivatkozik az értekezlet jegyzőkönyvére, hogy az valójában létezne. Az ellentmondás feloldása nagy valószínűséggel az lehet, hogy az értekezletről nem született jegyzőkönyv. Mindenesetre az erre a „forrásra” történő hivatkozások mindenképpen korrekcióra szorulnak.
- Tisza Kálmán távozása az elemzett források fényében nem értékelhető előre megtervezett méltó visszavonulásnak, sokkal inkább tűnik későbbi „politikai ellehetetlenülésnek”.
- A válság eldőlésére vonatkozóan ugyanakkor — Lakos János álláspontjával szemben — az a következtetés vonható le, hogy bár azt végső soron valóban a miniszterek döntötték el, elhúzódása az uralkodónak tulajdonítható, aki inkább ragaszkodhatott Tisza személyéhez. Ezért a végső döntés is csak

75 Vö. 28. jegyzet

az eddig feltételezettnél később, vagy 1890. március 6-án, vagy másnap születhetett meg.

- A sajtó tüzetesebb vizsgálata, illetve újabb források bevonása a kutatásba jelentőséggel bír az eseménytörténeti rekonstrukcióban, talán még nagyobb, mint azt korábban gondoltuk.

Hivatkozott források és irodalom

Levéltári források

MNL OL (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára)

I szekció

I 34 Bécsi levéltárakból kiszolgáltatott iratok. Kabinettsarchiv. Geheimakten: Nachlass Pápay (1835–1900)

K szekció

K 26 Miniszterelnökség, Központilag iktatott és irattározott iratok

K 27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1867–1944

K 467 Miniszterelnökök félhivatalos iratai, 1867–1921.

P szekció

P 1462 A Tisza család geszti levéltára (1768–1845) II-2.a. Tisza Kálmán levelei feleségéhez, Degenfeld Schomburg Ilonához

R szekció

R 65 1526 utáni gyűjtemény. 1. 1848/49-es és emigrációs iratok gyűjteménye (1549–1998) Helfy Ignác (1852–1894)

Sajtóforrások

Budapesti Hírlap, 1890. március 7–17.

Ellenzék, 1890. március 7.

Pesti Hírlap, 1890. március 6–18.

Pesti Napló, 1896. június 8.

Szakirodalom

- Bihari*, 2007. *Bihari Péter*: Az 1889-es „nagy véderővita”. In: 2000 Irodalmi és társadalmi havilap 19. (2007) 11. <http://ketezer.hu/2007/11/az-1889-es-nagy-vederovita/>, letöltés ideje: 2020. 11. 25.
- Buzinkay*, 1993. *Buzinkay Géza*: Kis magyar sajtótörténet. Budapest, 1993. <https://mek.oszk.hu/03100/03157/>, letöltés ideje: 2021. május 15.
- Cieger*, 1998. *Cieger András*: A kormányférfi. A dualizmuskori kormányzati politika egyes kérdéseiről. Századvég (Új folyam) 3. (1998) 11. sz. 3–23. p
- Cieger*, 2009. *Cieger András*: „Királyi demokrácia”. Szabadságjogok a magyar liberálisok reformterveiben 1867 után. In: Aetas 24. (2009) 3. 55–82. p. <http://scripta.c3.hu/szazadveg/11/cieger.htm>; (letöltés ideje: 2021. május 4.)
- Csorba*, 2003. *Csorba László*: A dualizmus rendszerének kiépülése és konszolidált időszaka. In: Magyarország története a 19. században. Szerk. Gergely András. Budapest, 2003.
- Fónagy*, 2001. *Fónagy Zoltán*: Modernizáció és polgárosodás. Debrecen, 2001.
- Gerő*, 2004. *Gerő András*: A nemzet apja, Isten második fia — Kossuth és kultusza. In: *Uő*: Képzelt történelem. Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX–XX. századi történetéből. Bp. 2004. 58–62. p
- Gratz*, 1934. *Gratz Gusztáv*: A dualizmus kora. I. Budapest, 1934.
- Kozári*, 2003. *Kozári Monika*: Tisza Kálmán. Budapest, 2003.
- Kozári*, 2019. *Kozári Monika*: Tisza Kálmán. Budapest, 2019.
- Lajtai*, 2021. *Lajtai L. László*: Kossuth Lajos és a magyar állampolgárság törvényi szabályozása, avagy a „Lex Kossuth” és előzményei. In: „A magyar nemzet élő eszményülése”. Kossuth Lajos 1867 utáni tevékenysége. Szerk.: Kocsis Annamária. Budapest, 2021. 128–162. p. (Veritas Könyvek 20.)

- Lakos*, 1987. *Lakos János*: A „Generális bukása” (adalékok Tisza Kálmán lemondásának okaihoz). In: Levéltári közlemények, 58. (1987) 1–2. 147–158. p.
- Mikszáth*, 1987. *Mikszáth Kálmán*: Cikkek és karcolatok 29. 1890. Sajtó alá rendezte: Kroó András — Rejtő István. Budapest, 1987. (Mikszáth Kálmán összes művei. 79.)
- Pölöskei*, 2001. *Pölöskei Ferenc*: A magyar parlamentarizmus a századfordulón. Budapest, 2001.
- Pölöskei*, 2010. *Pölöskei Ferenc*: A Szabadelvű Párt fényei és árnyai. Budapest, 2010.
- Somogyi*, 1989. *Somogyi Éva*: Ferenc József. Budapest, 1989.
- Varga*, 2013. *Varga Norbert*: Kossuth Lajos állampolgárságának elvesztése. *Aetas* 28. (2013) 1. 77–96.
- Kovács*, 2021 *Kovács Emőke*: „mindinkább úgy rémlik előttem, hogy nem lennék fölösleges odahaza...” Kossuth Lajos és Irányi Dániel kapcsolata 1867 után. In: „A magyar nemzet élő eszményülése”. Kossuth Lajos 1867 utáni tevékenysége. Szerk. Kocsis Annamária. Budapest, 2021. 11–23. p. (Veritas Könyvek 20.)

